

ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВНА ПОЛІЦІЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ОХОРОНІ СХІДНОГО КОРДОНУ

Особливе місце в новітній історії України посідають українсько - польські стосунки міжвоєнного періоду. Активній розробці проблематики значною мірою сприяло проголошення незалежності України, котре скинуло ідеологічний тягар над пером дослідника. Поряд із наявністю досить ґрунтовних досліджень щодо суспільно – політичного, соціально – економічного, культурного розвитку Волині у вказаний період, ми можемо констатувати відсутність поважних розвідок щодо функціонування структур державної адміністрації, суду та прокуратури. Одним з важливих, а разом з тим малодосліджених питань залишається проблема діяльності підрозділів державної польської поліції на теренах Волинського воєводства, а особливо роль і місце правоохоронних органів у охороні східного кордону II Речі Посполитої.

Зауважимо, що вітчизняними науковцями проблема діяльності органів державної польської поліції в охороні східного кордону майже не піднімалась. Винятки можуть становити поодинокі згадки про репресії поліції проти націоналістичного, робітничого та комуністичного руху. Натомість серед польських істориків спостерігається значний поступ у дослідженні правоохоронних органів. Діяльність поліції у охороні кордону з СРСР вивчали: Г. Домінічак [1], Р. Літвінський [2], А. Місюк [3], А. Пеплонський, Я. Прохвіч [4], Я. Пшибильській [5], Я. Тюлішка [6].

З огляду на актуальність теми, її малодослідженість, потужну джерельну базу ми поставили за мету з'ясувати роль, місце та значення підрозділів польської поліції Волинського воєводства у охороні східного кордону II Речі Посполитої.

Нагадаємо, що польський адміністративний апарат, судові структури, фінансові організації, повітова адміністрація, як і органи поліції, розпочали свою діяльність на Волині ще з літа 1919 року. Незважаючи на те, що згаданий доробок був перерваний внаслідок наступу більшовицької армії та відповідної евакуації в липні 1920 року, вже у вересні 1920 року польські війська повторно зайняли волинські терени і відновили своє панування. Функції адміністративного апарату виконувало „Управління земель етапових та прифронтових”. Слід відмітити, що в період польсько-української та польсько-радянської воєн східний кордон II Речі Посполитої визначався лінією фронту. Натомість завершення військових дій у жовтні 1920 року закріпило польську присутність на Волині, а мирний договір у Ризі від 18 березня 1921 між Польщею та трьома радянськими республіками – Росією, Україною та Білоруссю остаточно визначив майбутнє Волині на найближчі двадцять років, а разом з тим засвідчив перемогу так званої „інкорпораційної” концепції державного устрою II Речі Посполитої сформульованої ендеком Р.Дмовським [7].

Логічним закінченням повоєнних адміністративних перетворень у нововідродженій державі стало утворення 1 березня 1921 року Волинського воєводства з столицею у місті Луцьку. Нормативно правове підґрунтя вказаній події склав закон від 4 лютого 1921 року „Про унормування юридично-політичного стану на землях приєднаних до Речі Посполитої на підставі мирного договору підписаного у м. Ризі від 12 жовтня 1920 року”. Зауважимо, що де-юре Рада Послів Ліги Націй визнала східний кордон Польщі 14 березня 1923 року, тим самим підтвердивши свою згоду на приєднання Волині, Східної Галичини, Західної Білорусії та Віленщини до II Речі Посполитої [8].

Система охорони державних кордонів була одним з важливих чинників, який визначав внутрішню безпеку та стабільність у II Речі Посполитої протягом міжвоєнного періоду. Остання залежала від політичних та економічних відносин із конкретно визначеним сусідом (СРСР, Литва, Латвія, Східна Прусія, Німеччина, Чехословаччина, Румунія). Необхідно відмітити, що Польща мала дві моделі організації державного

кордону: цивільну (охоплювала західний, північний та південний кордони) та військову (стосувалась виключно східного кордону). Загалом, система кордонів II Речі Посполитої з точки зору оборонної безпеки була дуже не вигідною. Молодій державі на етапі становлення потрібно було на раціональних засадах узгодити стосунки з сусідами [9]. На першому місці стояло налагодження відносин з СРСР який мав мілітарну перевагу щодо Польщі. Разом з тим, для Західної Європи II Річ Посполита відігравала роль „санітарного кордону” створеного для відгородження СРСР від решти Європи [10].

Кордон II Речі Посполитої з СРСР або так званий „східний кордон” мав протяжність 1412 км., що становило 25,5% від загальної протяжності усіх кордонів держави. Чималий його відрізок припадав на Волинське воєводство. Незважаючи на завершення у жовтні 1920 року військових дій вказана ділянка залишалась неспокійною протягом усього міжвоєнного двадцятиліття. Особливо важкими видались перші повоєнні роки, коли постала необхідність вибору формації, котра мала б відповідати за охорону кордону. Сусідство із СРСР унеможливило створення прикордонних структур цивільного характеру, як це було у випадку польського кордону із Східною Прусією, Німеччиною, Чехословаччиною та Румунією. Загалом, „східне пограниччя” мало свої виразні особливості які були наслідком вищезгаданих військових подій 1918-1920рр[11].

Серед факторів, котрі визначали стан безпеки на ділянці кордону, яка територіально було прилегла до Волинського воєводства, варто виокремити: а) відмінність політичного устрою між Польщею та СРСР; б) значну активність антипольських підіривних організацій (підтриманих СРСР); в) складну національну ситуацію (домінацію непольського населення: 68,4% - становили українці, 16,8% - поляки, 10,5%—євреї, 1,7 - німці та 0,1%—білоруси); г) концентрацію значної кількості зброї, боєприпасів та амуніції серед місцевого населення; д) важкі економічні умови, спад морального бар'єру і, як наслідок зростання грабіжницьких угруповань та проявів контрабанди [12].

В охороні східного кордону після підписання Ризького мирного договору 1921 року в залежності від формації, яка пильнувала безпеку, дослідники умовно виокремлюють чотири періоди. Перший охоплював 1921-1922 рр., і характеризувався діяльністю митних батальйонів. Під час другого етапу (1922-1923рр.) безпеку на кордоні забезпечувала прикордонна охорона, а згодом у 1923-1924 рр. вказані функції перейшли до державної поліції. Нарешті під час третього і найдовшого періоду (1924-1939рр) східний кордон перебував у віданні корпусу охорони прикордоння [13]. Люблінський дослідник минувшини органів внутрішніх справ II Речі Посполитої Р.Літвінський визначає 1920-1924 рр., як період пошуку найоптимальнішої моделі формації для охорони „східного пограниччя”.

Зауважимо, що де-юре державна поліція, як самостійна одиниця, розпочала свою діяльність в охороні кордону з СРСР лише влітку 1923 року, однак фактично пильнувала безпеку на згаданій ділянці з 1920 року. Справа полягала в тім, що відповідно до інструкції від 3 вересня 1921 (за підписом міністра внутрішніх справ, міністра фінансів та міністра збройних сил) на теренах Волинського, Поліського, Тернопільського та Новоградського воєводств східний кордон було доручено охороняти митним батальйонам, але при допомозі підрозділів державної поліції. Як наслідок, в прикордонній смузі були створені додаткові постерунки поліції та спеціальні патрулі. Серед головних завдань, котрі були поставлені перед поліціантами, варто відмітити контроль над переміщенням громадян, запобігання проникненню комуністичних діячів та агітаційних матеріалів з СРСР[14]. Прикордонна охорона, яка заступила митні батальйони у травні 1922 року, згідно нормативно – правових актів теж була зобов'язана співпрацювати з державною поліцією. Згадана співпраця, головною мірою, торкалася спільних дій по розкриттю кримінальних та політичних злочинів, патрулюванню кордону, перевірці документів, затриманні підозрюваних осіб[15].

Незважаючи на те, що прикордонна охорона проводила свою діяльність на якісно новому рівні у порівнянні із митними батальйонами, влада все - таки не була задоволена

діяльністю останньої. Після проведення комплексної оцінки стану безпеки на кордоні (на випадок збройного конфлікту з СРСР) військова рада починає схилитись до доручення охорони згаданої ділянки кордону державній поліції. Передбачалось, що поліція стане єдиним органом для утримання безпеки під час „надзвичайного стану та загальнодержавної мобілізації”. У зв’язки з тим, що чисельність правоохоронних органів була недостатньою (на одного поліціанта припадало 1000 громадян), міністерство внутрішніх справ вирішує подвоїти особовий штат поліціантів у Волинському, Поліському, Тернопільському та Новоградському воєводствах. Однак, військову раду незадовільняв „вузько-цивільний” характер поліції, позаяк згідно нормативно – правової бази МВС кожен службовець поліції міг за власним бажанням, будь-коли залишити ряди поліції[16].

Незважаючи на певні дискусії, 24 травня 1923 року за поданням міністра внутрішніх справ генерала В. Сікорського, Рада міністрів прийняла рішення про доручення державній поліції виконувати обов’язки у сфері охорони східного кордону II Речі Посполитої. У постанові було записано: „З 1 липня поточного року ліквідовуються, на східному кордоні, утворені на підставі рішення Ради міністрів від 3.09.1921 та 22.05.1922 рр. митні батальйони прикордонної охорони...З 1 липня охорону кордону буде забезпечувати державна поліція, останній допомагатиме військова жандармерія...засади співпраці визначатимуть міністерства внутрішніх та військових справ”[17].

Підрозділи поліції, які пильнували службу на кордоні, були сформовані на військовий взірєць, а разом з тим послуговувались поліційною нормативно – правовою базою, де усі розпорядження та інструкції щодо функціонування правоохоронних структур базувались на основі закону „Про державну поліцію” від 24 липня 1919 року[18]. Кандидатів на службу у прикордонних загонах рекрутували на загальних умовах вступу до лав поліції. Насамперед вимагалось польське громадянство, некримінальне минуле, вік від 23 до 45 років, міцне здоров’я та відповідна будова тіла, вільне володіння польською мовою (усно та письмово), а також елементарні математичні навички. Для підготовки кадрів, окружні команди організували спеціальні курси де стажерів вчили специфіки служби на кордоні та навичок поведінки зі зброєю.

Згідно організаційних засад прикордонна поліція була поділена на 6 секторів, які територіально відповідали воєводствам. Волинська окружна команда державної поліції пильнувала сектор польсько-радянського кордону, котрий був територіально прилеглий до воєводства. Окружній команді підпорядковувались повітові команди, які відповідали за безпеку на східному кордоні в межах повіту й становили так звані „підсектори”. На Волині функціонували рівненський, острожський та кременецький „підсектори”. Повітовим командам, в залежності від кордону, підпорядковувалось від 2 до 10 „компаній”, останні складались з 8-12 постерунків (варт). При кожному підрозділі прикордонної поліції, на відстані 25 км. створювались резервні загони, котрі включали 15 службовців. Такі формування, крім допомоги прикордонним постерункам, були зобов’язані патрулювати терени на відстані 10 км. від кордону з СРСР[19].

Загалом, державний кордон поділявся на прикордонну лінію, та власне кордон. Останній складався з двох ліній: прикордонної і лінії кордону. Прикордонна лінія мала протяжність 2 км. від кордону. Натомість лінія кордону простягалась на 4 км від прикордонної лінії. Перебування в межах прикордонної лінії було суворо заборонено (за виключенням осіб які проживали в межах прикордонної лінії протягом 6 місяців, або постійно там мешкали). Крім того, в межах прикордонної лінії дозволялось перебувати державним чиновникам та військовим особам із спеціальними посвідченнями, а також громадянам, які володіли документами подорожі, дипломатичними та прикордонними паспортами або перепустками. Зауважимо, що у прикордонній зоні було заборонено перебувати в нічну пору від 22.00 до 4.00 години. Відповідний дозвіл отримували лише державні чиновники та військовослужбовці із визначеними службовими посвідченнями. На лінії 30 км від кордону на термін від 1 до 3-ох років могло бути заборонено проживати особам які були покарані на засаді судового або адміністративного вироку за контрабанду

або перевіз речей, які згідно закону перевозити заборонено, а також тим, котрі незаконно перетнули кордон[20].

Серед головних завдань прикордонної поліції Волинського воєводства можемо виокремити наступні: контроль руху осіб і недопущення перетину кордону поза спеціально встановленими пунктами; пошук, переслідування та затримання контрабандистів, допровадження останніх до відповідних органів; затримання на прикордонних річках човнів та плотів, котрі наближались до заборонених для перетину ділянок прикордонної смуги; нагляд над будівництвом у прикордонній смузі у зв'язку із вимогами відповідних служб [21].

У досліджуваній нами період у Волинському воєводстві тривали репатріаційні процеси як наслідок радянсько – польської війни. В даному контексті прикордонні поліціанти займалась обліком населення яке залишило II Річ Посполиту разом з радянськими військами [22], виселенням окремих неблагонадійних осіб з прикордонної місцевості [23], а також тих, які нелегально перетнули радянсько – польський кордон [24]. Осіб, котрі порушили процедуру перетину державного кордону, допитували у спеціальному порядку на базі повітових команд поліції [25]. Разом з тим, поліція проводила таємний нагляд за особами, які сприяли у вищевказаних протиправних діях [26].

Ще однією важливою проблемою, яка перебувала у віданні прикордонної поліції була боротьба з економічною злочинністю на східному кордоні. У зв'язку з економічними кризами, відсутністю внутрішньої стабільності, зубожіння населення у післявоєнні роки контрабанда сягнула надзвичайно великих розмірів. Займались згаданим ремеслом переважно місцеві мешканці. Серед товарів які користувались найбільшим попитом можна виокремити: шкіру, одяг, хутро, домашні тварини, чай, какао, жир та алкоголь[27].

На початку 1924 року загальнодержавного розголосу набула справа нищення більшовицькими солдатами, а також спеціально засланими диверсантами таблиць із гербом II Речі Посполитої, які були розташовані на прикордонних стовпах (Волинська ділянка кордону). Справ мала таку вагу, що змусила дипломатичне відомство звернутись до волинського воєводи Сроковського з вимогою негайно застосувати оперативні дії. У листі МЗС наголосило, що охорона прикордонних стовпів є одним з найголовніших обов'язків органів охорони східного кордону - поліції. Дипломати зазначили, що нищення радянськими солдатами таблиць із державним гербом становить образу авторитету та загрози суверенності держави, спричиняє матеріальні збитки й дезорієнтацію на кордоні. У випадку натрапляння на такий факт, службовці поліції були зобов'язані перешкодити протиправним діям, аж до використання зброї проти порушників [28]. Розпорядження Волинського окружного коменданта поліції Гуджевського дають підстави стверджувати, що очевидно вимоги дипломатів були почуті, адже вже у лютому 1924 року воєвода Сроковський висловив подяку прикордонному постерунковому П. Маліборському за відмінне пильнування служби на кордоні біля прикордонного стовпа №50 й використання, згідно приписів, зброї проти громадянина СРСР Лешукова з метою арешту останнього [29].

Слід зауважити, що з другої половини 1924 року рух комуністичних диверсантів та партизан набуває поважних розмірів. У відповідь влада розпочинає пацифікацію „східних кресів”. На посади воєвод призначаються генерали польського війська з широкими повноваженнями у внутрішній діяльності. Проте у щоденній дійсності постійно давалась взнаки бідна матеріальна база, кадровий голод та відсутність досвіду [30]. На думку державної адміністрації у м. Луцьку за тогочасних умов навіть добре організована система варт не могла забезпечити безпеку на кордоні. Траплялися випадки, коли диверсанти переважали не тільки чисельно, але й у озброєнні. Так, 5 вересня 1924 року о 22.20 на відрізку прикордонного постерунку в Закотах (Волинське воєводство), група з 25 чоловік намагалась силою перетнути кордон, проте остання змушена була відступити під натиском прикордонної поліції. Збільшенню ефективності зважала слаборозвинута

система поліційної розвідки. Наприклад, 1924 року із 189 нападів вдалося попередити лише 18. Затримано 146 і вбито 15 диверсантів, натомість втрати поліції становили 54 вбитих і 28 поранених [31].

Слід відмітити, що заміна прикордонної охорони підрозділами державної поліції була вмотивована Кабінетом Міністрів необхідністю пов'язати охорону кордону із громадською безпекою, а також наявністю у поліції кращого кадрового потенціалу у порівнянні із працівниками прикордонної служби. Однак, термін на перехід повноважень був дуже короткий, відчувався брак досвідчених кадрів. МВС не володіло жодними резервами, які можна було б направити на східну ділянку кордону. Згідно офіційної документації на кожен кілометр мало припадати 7 піших службовців поліції та 2 кінних. Разом це становило 20500 поліціантів (на весь кордон). Зауважимо, що незважаючи на зусилля керівництва, кадрова політика не виправдалась. На східному кордоні спостерігалось погіршення безпеки. У зв'язку з цим, Волинська воєводська команда поліції отримали наказ виділити якнайменше 15% особового стану для охорони кордону. На кордон були „перекинуті” й коні, котрих теж відчувався поважний брак. Слід відмітити, що така кадрова політика погіршила й так незадовільний стан безпеки всередині держави [32].

Зауважимо, що поліціанти без ентузіазму сприймали перспективу служби на східному кордоні держави. Останні трактували це як своєрідне „заслання”. У зв'язку з таким станом справ керівництво вирішило рекрутувати до лав поліції представників національних меншин. Однак, ця ідея себе не виправдала, адже вищезгадані кадри не бажали маніфестувати своєї лояльності до II Речі Посполитої. У підсумку головна команда поліції відмовилась від такої практики [33]. На думку люблінського дослідника минувшини польської поліції Р.Літвінського, означення служби на кордоні як „заслання” мало свої підстави. Насамперед, такий стан справ мав місце у зв'язку з тим, що з однієї сторони поліціанти не були забезпечені найнеобхіднішими промисловими товарами, невирішеною залишалась житлова проблема, а разом з тим діяльності поліції поважно перешкоджало неприязливе ставлення місцевого населення (у переважній більшості непольської національності). Професор Слупської педагогічної академії А.Пеплонський додає, що продуктивну діяльність поліціантів на східному кордоні гальмував брак справного телефонного сполучення, зимового обмундирування, використання у професійній діяльності непристосованих для розміщення постерунків [34]

Одним з важливих питань яке, великою мірою впливало на стан безпеки державного кордону, була проблема дисципліни серед поліціантів. Зауважимо, що жоден наказ Волинського окружного коменданта не виходив без згадки про незадовільний стан дисципліни. Однією з головних причин вказаної ситуації стала вищезгадана непродумана кадрова політика керівництва МВС. Ми вже згадували, що поліціанти розглядали службу на кордоні як своєрідне „заслання”. Відповідно, для розв'язання вказаної проблеми вище поліційне керівництво вдалось, як підтвердила практика, до хибних методів: нерідко службовці поліції звільнялись від дисциплінарних покарань (за провини, які вони вчинили в різних воєводських командах поліції II Речі Посполитої) в заміні на службу у прикордонній смузі або безпосередньо на кордоні. Використання такої методи вербування викликало низький стан дисципліни серед поліціантів. Серед найбільш характерних порушень можемо зазначити вживання алкоголю під час виконання професійних обов'язків (нерідко із більшовицькими солдатами), фальсифікацію службової документації, невиконання наказу керівництва, згубу зброї та обмундирування, некоректне поводження з особами, котрі перетинали кордон [35]. Зустрічались й більш зухвалі порушення дисципліни: самовільне залишення прикордонного постерунку і дезертирство до СРСР із зброєю та обмундируванням, допомога злодіям та контрабандистам, крадіжки, хабарництво, гвалтування [36]. Дисциплінарні покарання мали широкий діапазон від догани до виключення з рядів поліції.

Таким чином, діяльність польської поліції Волинського воєводства у охороні кордону не виправдала сподівань, які були покладені на неї урядом. Ефективність праці була надзвичайно низькою, що було пов'язано як з об'єктивними факторами (сусідством з СРСР, неприязливим ставленням місцевого населення, активною діяльністю антидержавних угруповань), так і суб'єктивними (хибною кадровою політикою, бідною матеріальною базою). В підсумку 1 листопада 1924 року службу на польсько-радянському кордоні (ділянка Волинського воєводства) прийняв Корпус Охорони Прикордоння, який провадив свою діяльність до вересня 1939 року.

Джерела та література

1. Dominiczak H. Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939.- Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.- 287 s; 2. Litwiński R. Kontrola granicy wschodniej przez Policję Państwową w okresie międzywojennym // Buletyn Informacyjny PAN. Oddział w Lublinie.-№8.-Lublin, 2003.-S.70-78; Litwiński R. Policja Państwowa w Województwie Wołyńskim w latach 1921- 1939. Organizacja i główne kierunki działania // Ukrainica Polonica. –T.1. – Київ-Житомир: Видавничий центр Київського лінгвістичного університету, 2004. – С.185 – 200; 3. Misiuk A. Policja Państwowa 1919 – 1939: powstanie, organizacja, kierunki działania.- Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. -370; 4. Prochwich J., Peplowski A. Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej w latach 1923-1924 // Przegląd Policyjny.- №1.-Szczytno, 1991.-S.60-68; 5. Przybylski J. Walka o wschodnią granicę II Rzeczypospolitej 1918-1921// Udział Policji w wojnie polsko-radzieckiej 1919-1920. Materiały pokonferencyjne pod.red. A.Misiuka.- Szczytno, 1999.-S.28-38; 6. Tuliszka J. Policja Państwowa w procesie kształtowania wschodniej granicy Drugiej Rzeczypospolitej // Udział Policji w wojnie polsko-radzieckiej 1919-1920. Materiały pokonferencyjne pod.red. A.Misiuka.- Szczytno, 1999.-S.52-67; 7. Зашкільняк Л., Крикун. М. Історія Польщі. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002.-С. 455-456; 8. Мєдрзєcki W. Województwo Wołyńskie (1921 - 1939). Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych -Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademji Nauk, 1988. –S.16; 9. Dominiczak H. Вказана праця.-С.65; 10. Pindel K. Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej.-Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1995.-С.65; 11. Trzeciak M. Bariery Rozwoju Drugiej Rzeczypospolitej.-Radom: Wydawnictwo Poitechniki Radomskiej im.K.Pułaskiego, 1999.-S.36; 12. Prochwich J., Peplowski A. Вказана праця.-С.60-61; 13. Litwiński R. Kontrola granicy wschodniej przez Policję Państwową w okresie międzywojennym // Buletyn Informacyjny PAN. Oddział w Lublinie.-№8.-Lublin, 2003.-S.70-71; 14. Litwiński R. Вказана праця.-С.71; 15. Dominiczak H. Вказана праця.-С.84-85; 16. Prochwich J., Peplowski A. Вказана праця.-С.62-63; 17. Там само.-С.63-64; 18. „Ustawa z 24 lipca 1919r. o Policji Państwowej” // Dziennik Praw Państwa Polskiego - 1919r, nr.61, poz. 363.- Warszawa: Drukarnia Państwowa.-S.635-641; 19. Litwiński R. Kontrola granicy wschodniej przez Policję Państwową w okresie międzywojennym // Buletyn Informacyjny PAN. Oddział w Lublinie.-№8.-Lublin, 2003.-S.73; 20. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №13 dnia 24 marca.-Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.-4s. 21. Litwiński R. Policja Państwowa w Województwie Wołyńskim w latach 1921- 1939. Organizacja i główne kierunki działania // Ukrainica Polonica. –T.1. – Київ-Житомир: Видавничий центр Київського лінгвістичного університету, 2004. – С.199; 22. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО).Ф.46.(Волинское воеводское управление города Луцка) -Оп.9.(Отдел безопасности).-Спр.13. Информация поветовых староств о лицах, выехавших с советскими войсками. – арк 1- 4; 23. Державний архів Рівненської області (далі- ДАРО).Ф.100.(Здолбуновское поветовое управление государственной полиции). -Оп.1. - Спр.257. Указания Волинского воеводского управления о выселении отдельных лиц из пограничной полосы. – арк. 1- 14; 24. ДАРО.Ф.100.(Здолбуновское поветовое управление государственной полиции). -Оп.1. -. Спр.258. Указания Волинского воеводского управления о выселении из Польши лиц, нелегально перешедших советско – польскую границу. – арк.1- 44; 25. ДАРО.Ф.100.(Здолбуновское поветовое управление государственной полиции). -Оп.1. -.Спр.265. Протоколы допросов лиц нелегально перешедших границу. – арк.1 -8; 26. ДАРО.Ф.100.(Здолбуновское поветовое управление государственной полиции). -Оп.1. -.Спр.398. Сведения о лицах содействующих в нелегальном переходе советско – польской границе, и материалы наблюдения за ними. – арк. 1-101; 27. Litwiński R. Kontrola granicy wschodniej przez Policję Państwową w okresie międzywojennym // Buletyn Informacyjny PAN. Oddział w Lublinie.-№8.-Lublin, 2003.- S.76; 28. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №4 dnia 20 stycznia.-Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.-S.1; 29. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №8 dnia 20 13 lutego.-Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.-S.1; 30. Prochwich J., Peplowski A. Вказана праця.-С.66-67; 31. Litwiński R. Kontrola granicy wschodniej przez Policję Państwową w okresie międzywojennym // Buletyn Informacyjny PAN. Oddział w Lublinie.-№8.-Lublin, 2003.- S.76; 32. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №2 dnia 9 stycznia.-Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.-S.2; 33. Tuliszka J. Policja Państwowa w procesie kształtowania wschodniej granicy Drugiej Rzeczypospolitej // Udział Policji w wojnie polsko-radzieckiej 1919-1920. Materiały pokonferencyjne pod.red. A.Misiuka.- Szczytno, 1999.-S.55; 34. Prochwich J., Peplowski A. Вказана праця. - С.65; 35. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №6 dnia 5 lutego.-Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.-S.3; 36. Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku №2 dnia 9 stycznia.-Łuck: Druk.Kom. XIII Okręgu w Łucku, 1924 r.-S.1-2.